

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXII. évf.

1897. November—December.

6-ik füzet.

Brassai a tudós, az író és munkái.

I. Brassai a tudós.

A midőn e szerény kísérletnek a fennebbi hangzatos czimet adom, csakis jelezni kívánom, hogy meg kellene írunk; de még csak dolgozatai czimjegyzékének összehordása is nehéz fáradság. Valamint a hangzatos czimre vonatkozólag fel kívánom említeni, hogy az Erdélyi Muzeum sept., oct., nov. és decemberi idei füzeiben, Brassai százéves pályafutása czimmal, a halála ötletéből fölmerült adatok és szóbeli visszaemlékezések alapján megkísértettem Brassai hosszú életét vázolni: de ezt a legérdekesebb cikket ebben a mi folyóiratunkban kívántam megjelentetni, kiknek talán első sorban volna módunkban e közlemény hézagait pótolni, hogy Brassai munkásságának legalább leltárát összeállítsuk azok részére, kik Brassait a tudóst és írórt méltatni szakismeretöknél fogva hivatva lesznek.

Hét évtizedes, e szerint két nemzedék életidejére terjedő munkásság méltatása, még ha egy irányban haladna is, nehéz feladat. Mennyivel nehezebb egy perczig sem pihenő fő gondolatvilágát rajzolni, egy szellemvilágét, melynek égboltozatján, a rendkívüli lelki tehetség kiszikrázása majd itt, majd amott ragyog fel. Mert, hogy prózaibban fejezzük ki magunkat, Brassai szive, agya kifogyhatatlan bánya, melyben az ércnek annyiféle neme egyesült; egy délvidéki nemes termőfa, melyen egyszerre virág nyílik és gyümölcs ér; egy koronáját kihajtott törzs, melynek minden ágába más-más faj van oltva, s minden ág meghozza érett gyümölcsét. Ily fogalomban hatása alatt, Brassait a tudóst, az encyclopedistát, polyhistort, a tanárt, írórt és szerkesztőt el lehet parentálni, de nem ismertetni. De nem is szándékom. Itt is abban a keretben kívánok mozogni, mint pályafutása rajzolásában, hol nézponantom a volt, feltüntetni Brassait abban a világosságban, melyben nekünk megjelent, azon hatásban, melyet környezetére, korára gyakorolt.

Brassai mikor, mintegy a vadonból előlépve, Kolozsvárt megjelent, a csodált emberek számába ment. Fogékony lelket hozott. A

zene, a költészet, a tudás gyönyörét, a természet és történet beszédességét tán senki sem élvezte annyira, s tán senki sem értette s lelkesedett iránta, mint ő. Nem volt lángész, mely jövődőt mond, a tudás globusán új világrészeket fedez fel: de lángelme volt, az uttörés attributívumával. Értette a zene, a virág nyelvét, a világ minden költőit olvasva, ismerte, poetikus lélek volt, a nélkül, hogy költészettel csak próbálkozott volna. A képzelő erőt a tudás vágya nála háttérbe szorította. Legpoetikusabb írása a fűvész örömei. Ha oly teremtő szelleme lett volna, milyen sajtáságosan eredeti, milyen tevékeny és messzeható volt, századok bámulnák.

Ha nem is volt lángész, a tudósok azon kiváló fajából való volt, ki holtig tanul, semmit sem felejt. Bejárta a tudás összes birodalmát. Mindenhez értett, sokban mester volt. Egy tiszta fő, melyben a különféle tudomány rendszeresen osztályozva volt. Mindent tud, a volt róla hite az embereknek. Fejem nem káptalan, e közmondás alól Brassai ki volt véve. Élő könyvtárnak nevezték. A tudomány milliomosának tekintették, s miként a pénztőke, úgy az ő szellemi tőkájének hatalma előtt is mindenki meghajolt. Biztosan tudták, hogy tőkéje tőkésített munka, tisztelték.

Brassai a polyhistor tudósok családjához tartozott. Milyenek voltak Apáczai, Hatvani, korunkban Varga, Hetényi, kik csak úgy seperték el az Akadémia aranyait, vagy volt Erdélyben Fogarasi Pap József, ki a múlt század közepén ott volt a külföldi versenyek győztesei között. Brassait föllépésénél már polyhistornak tekintették.

Szellemi munkásságának végtelen nagysága a jogon kívül a tudományok mindenségét bejárta. Majd minden ágában irt és tanított, és pedig bámulatos alapossággal. A nyelvészetben véleménye épp oly döntő, mint a természettudományban. Majd ha életirója szellemi munkásságának hosszú útján végig halad, ki fogja mutatni, hogy foglalkozásai melyik korszakában, melyik tudomány nyomult volt előtérbe csodás szellemi világában. Már csak azért is, hogy úgy mutatkozik, benne a polyhistor tudósok családja bezáródik.

Élő Conversations-Lexikon, élő Encyclopedia volt, szokták mondani. Legalább századunkban nem volt magyar ember, ki a tudománynak a anyai ágába behatolt, s avatottságát irodalmi munkásságával bizonyította volna. A classica és újabb nyelvészet, a természet-tudomány, számtudomány, bölcsészet s ezek mellékágai, segédtudományai mind hatalmában voltak. S a mellett a zenét is tudományos alapossággal értette és gyakorolta. Hogy mennyire, az irodalomtörténet lesz hivatva méltatni.

II Brassai az író.

Brassai világhírű tudós volt, ha nem egyébben, a botanikában. Kiváló érdeme különben az, hogy magyar tudós volt, ki annak az érzésnek hatása alatt tanult és írt, hogy előbb született magyarnak, mint tudósnek. Mint író is helyesen, csak ebből a szempontból kell hogy mérlegeljük és méltassuk.

Brassai a magyar tudományosság büszkesége volt. Nem az az érdeme, hogy alig volt tudomány, melyben jártas s több ágában mester volt, hogy dicsőséget szerzett nemzetének: hanem az, hogy mint nagy stylum ember, aesthetikus ész, universalis tudós, vasszorgalommal, kielégíthetetlen tudomány-szomjival, ritka agyvelőjével ott állt a világirodalom árja partján, s leste, hogy mit hoz, mire nemzetének szüksége van. Folyvást az európai tudományosság nyomán haladott, s mert hazáját, nemzetét bálványozta, a fejlődő magyar tudományosság zászlóvivői közé sorakozott. Szerette, tisztának kívánta nemzete nyelvét, miveltnék kívánta nemzetét, s mikor tán csakugyan világhírű, vagy halhatatlan lehetett volna, ő feláldozta magát, mint tudós és író nemzetének, századának élt; azzal foglalkozott, azt írt, a mire nemzeti művelődésünknek éppen akkor szüksége volt. Hazafisága teszi halhatatlanná.

Nem alkotott örökbecsüt, mondják. De annyi százezer tudós és író közül hánynak jutott az az égi adomány, az az inspiratio, hogy örök időkre szóló munkát hagyjon maga után. Brassai korának írt, korát oktatta, korának világított elő. Korának, századának, a középkori eszmék és intézmények békőiből kibontakozó, s új korszakba belépni készülő nemzet számára írt és tanított. Mindig azt, mit annak az évtizednek szellemi szüksége megkívánt. És ezt úgy, hogy felvett tárgyának letárgyalása tudásunkat előbbre vitte, európai magaslatra emelte. Felszólalása eseményszámba ment, mely szakhíveinek figyelmét mindig kihívta. Nemzete tudósa volt, ki figyelmeztette nemzetét, hogy a tudás világítása hol, merre halad. Kritikájával, értekezéseivel, könyveivel igyekezett nemzete közművelődését, művészeti és tudományos világát európai magaslatra emelni.

Brassai saját eszmekörében aféle tudós és író, mint akkor Széchenyi, Kossuth, kik nem annyiban írók, mint agitátorok. Kik nem a szakemberek tapsát keresik, hanem a nagy közönségre akarnak hatni oly módszerben, mely koruk felfogásának kívánalmával talált.

Kora megértette s ebben áll nagy tudásának valódi értéke. A gondolat, melyre bélyegét reá ütötte, forgalom tárgya lett, közkeletűvé

vált, teljes értékében senki sem kételkedett. Ebben állt hosszú munkás életének sikere, ebben rejlett kulcsa annak a népszerűségnek, milyen-nel csak nagy politikusaink dicsekedhettek, s dicsősége, hogy mint ember, mint egyén, századában senki sem érvényesült annyira, mint ő. Hogy senki sem próféta a hazájában, ő megczáfolta. Ha nem is mondjuk prófétának, szűkebb hazájában minden szava szállóige, minden írása egy hang, mely pusztában soha sem hangzott el. Szava és írása mindig igazságszámba vétetett, mert egy ember mondta és írta, kit ifjan már senki sem ismert, ki nem törtetett semmi után, ki utolsó napjaiban is azzal tépelődött, hogy miért is kapott ő nyugdíjat; ki, midőn százéves korát a korona, kormány, nemzet üdvözölte, kérdezte, hogy mivel érdemelte meg, hogyan tudja és fogja ezt megköszönni.

A ki utolsó századunk mivelődés történetét, közoktatásügyünk fejlődésének eszmemenetét akarja megírni, Brassai cikkei, füzetei és munkái kronológiáján kell keresztül mennie, hogy megítélhesse, hogy irodalmunk, különösen közoktatásügyünk terén nemzetünk hol haladott. Brassai minden munkája egy mérföldkő megfutott mivelődésünk utszélén, mely biztosra mutatja, hogy nemzetünk mire gondolt, hol haladott. A közérzület szívdobogása ültette íróasztalához, megtanulta, megírta azt, mire mások még csak készültek.

S most e csodás ember, századunk tipikus tudósa, a ki európaivá lehető hirnevét, hazafi érzésének feláldozta, a tipikus magyar tudós emlékezetével szemben ott állunk, hogy életfolyamáról még jegyzéket sem hagyott, magáról nem beszélt, mint írónak életrajzát mégis meg kell írunk. Nem érette, hanem magunkért. Mert ki tudja, mikor terem még a föld ily magyar tudóst. Megérdemelné azért is, hogy feltüntetődjék e csodás lélek tudásának terjedelme, határa, mélysége. A bámulatos elmének, mely 1831-től fogva ir, századik évében kiadta Positiv filozofiját s bevégezte, megírva hagyta Mathesisét.

Mint megjegyeztem, nem ment át az írók gyermekbetegségén. Próza író maradt. Mint elparentálói magukat kifejezték, munkái száma száz, lapirodalmi dolgozatai ezerszámba megy. Szinnyei a Magyar írók élete s Repertoriumában, az Akadémia Almanachja első folyama, a Névtár — mert az Almanachok elejét nem fedezhettem fel — felsorol egy sereg értekezést, de hogy a felsorolás teljes legyen, hetven év majd minden folyóiratát fel kellene hányni, ha írói munkásságának igazi képét, reportoriumát kívánjuk adni. Meg is érdemelné, s tán eljő az idő, hogy összes munkái meg fognak jelenni.

III. Brassai a szakíró, a miben jártas.

Brassai tanított és írt. Tudását és irodalmi munkásságát a szerint szeretik osztályozni, hogy miben jártas, miben mester. Ezen osztályozásnak engedelmessé, irodalmi munkásságát két csoportba tüntetjük fel. a nélkül, hogy repertoriumunk teljességre igényt formálna. Jártasnak mutatjuk be a történelemben, földrajzban, statisztikában, közgazdaságban, a természettudomány körében a fizika, vegytan, csillagászat és meteorológiában.

Brassai mint *historikus* önálló dolgozattal nem lépett fel, de a hazai és a világtörténetben otthon volt. Az unitáriusok a történet tanszékére hitták volt. S ennek az az előzménye, hogy Kolozsvárt megindult volt a hirlapirodalom. Keletkezett 1830. jul. 1-én a Nemzeti Társalkodó, 1832 június 1-én az Erdélyi Híradó, 1834 ápr. 1-én a Vasárnapi Ujság s ezekre 1841 jan. 5-én a Mult és Jelen, s Brassai tolla már kimagaslott. Szilágyi Ferencz a harminczas években kiadta történeti zsebkönyvnek czimzett Klióját, s Brassai a Kliokat a kritika elé vitte, még pedig akkora történettudományi jártassággal, mely arra engedett következtetni, hogy egyik történetírónkká válik.

Mint kollégiumi tanár a történetet oly elragadón adta elő, hogy egyebet ne mondjak, hogy Jakab Elek s csekély magam, történetírásra adtuk magunkat, azt Brassai előadásának köszönjük. A negyvenes évek elején Kolozsvárt Házibarát czimen évkönyvszerű könyvek jelentek meg. Az azon évi világeseményeket belé Brassai írta, darabkákból én állítottam össze s marada fejemben a kandahár-iskelesi béke. Ide vágó cikkei:

Az időszakok és nemzeti karakterek befolyása a história-írásra. Gimn. tanársága beköszöntőjéből. Nemz. Társalk. 1837.

Plutarchus vigasztaló levele. Fordítás. Ker. Magvető. 1892.

Mint *geografus* és *statistikus*, mi akkor alig volt egymástól elválasztva, jelent meg a könyvpiaczon, a Világ és statusok ismertetésével. Mint kollégiumi tanár másodsorban ezek tanításával volt megbizva.

Mint *statistikus* oly figyelemmel kísérte a statistika világirodalmát, hogy Erdély statistikája megírásához ő adta az eszmét s adta kezembe a francia statistikások programját. Következő cikkei és munkái bizonyítják:

Bevezetés a világ, föld és statusok ismeretére. Kolozsvár 1834. Soristan (Syria). Nemzeti Társ. 1841.

Egy pár adat honunk ismeretéhez (magassági mérések Erdélyben). Természetbarát, 1846.

Afrikáról, Wilson után. Családok könyve. 1857.

A föld egyes részeinek földirati ismertetése. II. kiad. Pest, 1862.

Brassai S. Természeti földiratának polgári része. Kolozsv. 1867.

Mint *közgazdasági író* is megjelent irodalmunkban. A Vasárnapi Ujság hasábjain mint egyik uttörő foglalkozik e tárggyal. A negyvenes évek elején indult meg pénzintézeteink alapítása, Brassai azonnal hozta Bankismeret című munkáját; a megváltozott mezőgazdasági törvények számára hozta a Mezőgazdaság kézikönyvét hét kötetben. Munkája :

A Bankismeret. Kolozsvár, 1842.

A mezőgazdaság kézi könyve. VII. k. Bpest, 1856—68.

Czikkei :

A Vasárnapi Ujságban 1834—48.

Az angol hirlapkezelés. Magyar Hirlap. 1850.

Mívelési kísérlet a chinai yam-mal. Gazd. Lapok. 1855.

Számvetési észrevételek az ekék becslése tárgyában. Gazdasági Lapok 1859.

Jegyzetke a méhészetből. Falusi Gazda, 1862.

Brassai mint *természettudós* a fűvészet terén mutatkozott be ; mint gimnáziumi tanár, később *fizikát* és *vegytant* tanított, mint múzeumőr a természettár őre lett. Berde Áronnal 1846-ban Természetbúvár című folyóiratot alapítottak.

A magyar orvosok és természetvizsgálók 1864-ben Marosvásárhelyt tartott nagy gyűlésén „Nemcsak az anyag halhatatlan“ czimmel felolvasást tartott, melyről az Alkotmány 1897 jun. 25-iki száma így ír: „Ki nem olvasta volna e felolvasást, melyben Brassai a vizsgálódó, kutató és ítélő elme egész fegyverzetével száll sikra a materialisták ellen, a kiket a Darwin elmélete alapján nemesített majmoknak nevez. Saját fegyvereikkel, a természettudományyal és vegytannal veri vissza őket, s Bacon ama mondásával végzi: A természettudomány megnyalintása istentagadásra téveszt, teljesebb élvezése istenhez vezet vissza“.

E téreni tudását elismerték: a regensburgi k. növényteni társaság, a m. k. természettudományi, a bécsi csász. és kir. állat- és növényteni s a nagyszeheni természettudományi társulatok, a bécsi cs. kir. birodalmi földtani intézet, melyek tagjává nevezéssel tisztelték meg. Munkái :

Több cikke a Természetbarátban 1846—48.

Ueber Kropf und Cretinismus. Zeits. f. N. und Heil-kunde. 1851.

A természettan szelleme és iránya. Bpesti Szemle. 1859.

A természetrajzi múzeumokról. Erd. M. Ért. 1861.

Éledés és életkezdet. Erd. Múz. Ért. 1862.

Nemcsak az anyag halhatatlan. Felolvasás a természetv. és orvosok 1864-iki m.-vásárhelyi gyűlésén.

Czikkék a Term. Közlönyben. 1871—92.

Néhány pillantás a természettudományok haladására. Budapesti Szemle. 1873.

Anti-Helmholtz. Klausenburg. 1874.

A teremtés és fejlődés. Lenyomat a Kereszt. Magvetőből. 1878.

Az életerő léte. Felolvasás. 1880.

Micsoda állat a vegytan. M. nép-könyvtára. 1854. Marosvásárhelyi füzetek. 1859—60.

Mikor folyamodjunk a vegytanárhoz? Ugyanott.

Brassai mint *csillagász, meteorologus* nem rendelkezett observátoriummal, egy sextans volt minden eszköze, melylyel a napjárását élete végéig naponként megnézte s kiszámította. Akkor nem jelezték, mint most, fennről a vasuti időt. Brassai tehát praktikus dolgot végzett s a városi óráktól megkivánta, hogy a nap után járjanak.

Mint író az Akadémiában felolvasást tartott. Az ötvenes években kiadott Nagynaptár s a Nemzeti képes naptár számára ő állította össze az astronomiai naptárt. A Mezőgazdaság kézikönyvébe ő írta a meteorologiai részt. S adom azon visszaemlékezésemet, hogy talán az 1863-iki országos szárazság idején meglátogat, oszlopos barometrumomra pillant, arra a megjegyzésemre, hogy a kéneső folyvást lent van s eső még sincs: nem is lesz, mig fel nem megy, szólt. S igaza lett. Munkái:

Kolozsvári időjárás. Természetbarát. 1848.

A mult január Kolozsvárt. Ugyanott.

Az 1854-ben látott üstökös csillagról. Magyar nép könyve. 1854.

Az árnyékóráról. Akad. Ért. 1859.

A nap, mint elemző tanár. Emich Nagy Naptár. 1864.

IV. Brassai a szakíró, a miben mester.

Brassai néhány tudomány és tudományágban, mint tudós és szakíró nemcsak otthon volt, de mondhatni, mestere volt korának. E szakok és tudományok: a pedagogia, a fűvészet, az aethetica, nyelvészet, mathesis és bölcsészet.

Mint *pedagogus és ifjusági író* volt tán a legnagyobb, bár sokakban volt nagy. Ebbeli ereje családi öröksége volt, apjától örökölte, annak módszerét szívta be s tökéletesítette. Adjuk át a szót egy interwiewnek, mely a Kolozsvárban az idén látott napvilágot, melyből az idevonatkozó rész így szól;

„Nem arra vagyok én büszke, kedves öcsém, hogy sokat tudok,

hanem hogy a mit tudok, magam erejéből szereztem meg. Az abc-től a felső mathézisig mindent a magam esze után sajátítottam el. Manapság házi tanító, guvernánt, iskolai tanító, meg nem tudom még hányan vezetik be a gyereket az olvasás titkaiba. Nekem az apám hat éves koromban ideadott egy könyvet: az abc-t, nesze fiam, ebből tanulj meg olvasni. Később dehogy fogott az öreg grammatikára. Egy régi, kopott Robinsont adott, hadd lássam, hogy érdemes volt olvasni tanulni. Még most is emlékszem; sirtam az örömtől, mikor láttam, hogy ezekről az apró, feketepötytyös lapokról mennyi érdekeset tudok leolvasni. Olyan mohósággal gyermek még soh'se olvasott, mint én. Természetesen Robinson rákapatott a földrajzra. Latkóczy földisméretét lapoztam hetekig.

„Egy kis földgömböt tett elém az apám s rászoktatott, hogy minden folyót, várost, országot, a miről valamit olvasok, rögtön keressem föl a földgömbön. Órákat töltöttem így, az asztalra könyökölve, a földgömböt forgatva, képzeletemben bejárva az északi sarktól az Antillákig minden tájt. Mikor aztán este, hálós kis gyerekágyamba lefeküdtem, úgy éreztem magam, mint Michel Angelo a menybolt mintázása után: támolyogtam. Az egész földteke gömbölyűségének szemlélése feledtette velem, hogy a sima földön járok.

„Bizony, jó pedagógus volt az apám! Maguk már nem ismerik, kedves öcsém, a Maróthy kis Számтанát. Régi könyv, ma mosolyogna rajta. Lássa, abból tanultam én mathezist és bizony mondom, ha gyereke lesz, adja azt a kezébe s majd a felső matematikánál is hálás lesz a gyerek az öreg Maróthynak.

„Mikor elérkezett az ideje, hogy kollégiumba menjek, az apám még otthon tartott. Nem nagyon bizott az akkori rendszerben. Csak tizenkét éves koromban kerültem a magyar-utczai unitárius kollégiumba, a hol egy kicsit csodálkoztak is, hogy mennyit tudok. Pedig soha se tudtam valami sokat, — az öreg mosolyogva bölíntgatott tagadó közbeszólásomra — de mindig vágytam tudni. És higye el kedves fiam, miként az igazságot se érhetjük el soha s meg kell elégednünk az utána való törekvéssel, a mindentudást se éri el az ember, de ezért kárpótolja a tudományszeretete. Lássa, ezért mondom én mindig, hogy nem tudok még eleget“.

Kezdetben mint házi nevelő érvényesítette tudását, majd közintézeteink, mondhatni kora instructora lett. Erdély főuri köreire növendékei útján maradandó hatást gyakorolt. Mint az Akadémia írta hozzá egyik üdvözlőiratában, nem egy író és tanár köszönheti neki pályáját. S a mint beszélt és irt, úgy cselekedett, a morál szab-

rányával soha össze nem ütközött. Mint gymnasiumi tanár, törvényreáolvasása helyett intő beszédeket tartott. Az egyetemnél 1882-től a középiskolai tanárvizsgáló bizottság tagja volt.

Mint ifjúsági író, kiváló érzékkel birt az iránt, mire van épen akkor szüksége tanügyünknek. Érezte, hogy erős alapon áll, bizonyítja br. Eötvössel folytatott kemény polemiája, 1867—68-ban. Mintha látta volna a jövőt, melyben a technikai pályán át kell venniünk szerepünket az idegenektől, a nyelveket, számtant, a mathesist kiváló gonddal forcirozta s oly tekintélyre emelkedett, hogy a kormány a számtanba, a tanárok számára, vezérkönyvek írására kérte fel. A Módszerről czimű munkája iskoláink tanítási programmja lett.

Munkái első füzeteit Kék könyvtár czimű vállalatában indította meg, melyből 1878-ig XIV füzet jelent meg, s nagy része több kiadást ért. Ilyenek:

Számító Socrates. Fejbeli számítás kérdésekben. Angol mintára. Kolozsvár. 1842.

Kisdedek számoktatása. Angol mintára. Kolozsvár, 1842.

Rajzminták fiatal gyermekek számára. Angol mintára. Kolosv. 1842.

Okszerü vezér a német nyelv tanulásában. Kolosv. 1845.

A fiatal kereskedő arany ABC-je. Montag után. Kolosv. 1847.

Ingyen tanító francia nyelvmester. Kolosv. 1863.

Számtan a népiskolákban. 1872.

Számvetés a II. oszt. számára. 1872.

Nevelés tudománya. Ker. Magvető. 1890.

A módszerről. II. kiadás. Kolosvár. 1893.

Számtalan cikke a Néptanítók lapjában, Budapest, s a Család és iskola czimen Kolosvárt megjelenő lapban.

Mint *fűvész* jutott legnagyobb elismertetéshez. Hajlamát virágtenyésztő anyjától örökölte. Ifjui és férfikorának legkedvesebb foglalkozása és szórakozása volt, abban az időben, mikor a fűvész még prikulics volt. Átadjuk a szót egy szakirónak, ki róla így ír:

„Fiatalabb éveiben (ugy ötven esztendővel ezelőtt) a Kárpátokon tul is feltűnést keltett a növények organizmusára vonatkozó önálló nézeteivel. Magyar Fűvészkönyvet írt, melylyel száz aranyat nyert a Magyar Gazdasági Egylet pályázatán. E mellett a botanikával is is foglalkozó Goethének a növények metamorfozist magyarázó értekezéseit is ő kísérlette meg nálunk terjeszteni. A botanika nálunk a kezdet kezdetén volt még, mikor a német Endlicher figyelmes tette a külföldet a kiváló magyar tudósra, Brassaianak nevezve el a Hedera Helix ausztraliai rokonát“. A legnagyobb elismerést a világ botanikusai juttatták részére, egy Albummal 1879-ben, melyben majd minden nemzet számottevő fűvésze köszöntötte tanárkodása negyven éves fordulója ötletéből.

Értekezései és munkái:

Bevezetés a növények organographiájába Tud. Tár 1836. IX. X. f.
A fűvész örömei. Athenaeum. 1840.

Fűvészet a magyaroknál, három rajzzal. Magyarország és Erdély képekben. 1853.

Nézetek a szőlővészcéről. Gazd. Lapok. 1853.

A növénytaplálkozás ügye napjainkban. Erd. Muze. Egyl. Évk. 1859 61.

A növények taplálkozása. Erd. M. Ért. 1860.

Fűvész és kertész. Ugyanott. 1864.

Linnaea. Oest. Botan. Zeitschrift. 1866—71.

Több cikke a Növénytani lapokban. 1877—78.

A fűvészet elveinek vázolata Lindley János nyomán. Kolosv. 1856.

Magyar fűvészkönyv. Brassai és Kovács Gyula. Kolosvár, 1888.

Mint *aestheticus és kritikus* első ifjuságától merész harczosa volt irodalmunknak. Első csatározása 1833—34-ben folyt Szilágyi Klió-jával a Nemzeti Társalkodóban. Majd 1836-ban, ugyancsak ott, Szamosy álnév alatt br. Josika Miklós publicistikai röpiratainak, az Iránynak és Vázlatoknak ment. Tekintélyre nem sokat adott, sarcamusát nem igen szerette fékezni, tolla félelmessé lett s maga is gyakran kék foltokkal került ki. Polemiáival lapjaink tele vannak, közben, 1856-ban, mint szerkesztő is fellépett, kritikai lapokat indított meg.

Számtalan cikkei közül, néhányat ide igtatunk.

Beethoven Lajos. Honderü. 1847.

Adalék Poe Edgar ismertetéséhez. Szépir. Közlöny. 1858.

Felnyitott levél Gyulay Pálhoz. Szépirod. Közlöny 1858.

Nyilt válasz Szemere Miklós urnak. Szépir. Figyelő 1861.

Burns olvasása után. Fővárosi Lapok 1871.

Commentator commentatus. Tarlozatok Horatius szatiráinak magyarázói után. Bpest. 1872.

Aesthetische Kritik. Horacz fordítása elméletéhez. Klausenburg, 1879.

Brassai mint *nyelvész* várja a harmadik koszorut. A fűvészet után a nyelvészet terén jelenik meg mint mester. Ismerte a világ mindama nyelvét, melyeknek irodalma számottevő. Beszélte a latin, a német, francia és angol nyelvet, értette az orosz, török, román, héber és szanszkrit nyelvet; fordított görögből, latinból, francziából, oroszból, egyes munkáit németül is megírta, a magyarral együtt tíz nyelv birtokában volt.

Mint a classica literatura mívelője, követelte, hogy iskoláink a görög s különösen a latin nyelvet alaposan tanítsák. Az egyetemen a classicai nyelvek tanításáról rectori székfoglaló beszédet tartott. Utolsó napjaiban egy latin grammatica írására készült.

Terjeszteni kívánta a német és francia nyelvet. Okszerü Vezére a német nyelv tanulásában 1842-től tíz kiadást ért; 1863-ban Ingeny tanító francia nyelvtant adott ki.

Mint orientalista gymnasialis tanár korában hébert, egyetemi tanár korában szanskritot tanított.

Éles kritikai szelleme, világos eredeti írásmodora különben a magyar nyelv körül szerzett maradandó érdemeket.

Kazinczy halhatatlan érdeme, hogy nyelvünket kivezette a latinizmus szolgásga földéből. Brassai érdeme, hogy első volt, ki a germanismus berohanása ellen a hatvanas években sikra szállt. Mit Simonyi a Szarvas felett tartott emlékbeszében következő szavakban igazol: „A germanismus ellen először Brassai szólalt fel Arany János folyóiratában, erre írta Arany az ő hires Visszatekintését, melyben többek közt olvasuk: soha nagyobb szükségét nem érezte irodalmunk, mint most, hogy a magyar nyelvet éktelenítő és megrontó germanismusok s mindenféle izmusok ellen valamely erős hang szünet nélkül kiáltsa a Carthagenem delendamat“. S ugy bizta meg követőjüket, Szarvas Gábort az Akadémia a Nyelvőr szerkesztésével 1871-ben s ha Brassai a fővárosban lakik, aligha nem a mestert hívták volna meg.

Rengeteg nyelvismerete mellett nyelvének eredeti szépségéért, gazdaságáért rajongott. A kiegyezés után lapirodalmunk oly elemek kezébe került, kiknek nagy része németül gondolkozott s nyelvünket germanismussal töltötték el: Brassai nemcsak első volt, ki tollat ragadott, mint ember is annyira fanatikusan üldözte a magyartalanságot, hogy még társalgás közben is kitört. Csaknem utolsó percében is egy bucsuzójának a viszontlátásra szavára rászolt: az ismétlátásra.

Nyelvészeti számnélküli cikkeiből és munkáiból álljanak itt a következők:

- Tapogatózások a magyar nyelv körül 1856.
- A magyar mondat. Akad. Értekezés. 1860.
- A francia nyelvtanok ügyében. Fővárosi Lapok. 1864.
- A magyar bővített mondat. Akad. Értek 1870.
- Hogyan kelljen a latin hajtogatást egyszerüen és sikeresen tanítani. Kolozsvár, 1872. Ugyanaz megjelet németül Lipcsében, 1881.
- Laelius, hogyan kell és hogyan nem kell magyarul írni az iskolában a latin autorokat. Kolozsv. 1874.
- A neo- és paleologia ügyében. Bpest. 1875.
- A nyelvujítás és Ballagi. Lenyomat. 1881.
- A magyar helyesírás. Értek. Magyar Polgár. 1884. 147. sz.
- A mondat dualismusa. Akad. Értek. 1885.

A szórend és accentus. Bpest, 1888.

Vissza és körültekintés nyelvünk ügyében. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1897. Mit még életében kiszedve, átnézett.

A nyelvészet után mint *mathematicus* kér bebocsáttatást a magyar halhatatlanok Pantheonába. Tanította mint gymnasiumi tanár, tanította mint egyetemi tanár. De mint szakíró sem rejtette nagy talentumát véka alá.

Mint író az az elv vezette, hogy mathezist csak úgy lehet sikerrel tanítani, ha iskoláink a számtan tanításával alapját megvetik. Innen keletkezett Kisdedek számvetése, Számító Socratese, mely 1842-től 17 kiadást ért. Az akadémia 1842-iki Névkönyvében már jelzi, hogy Euklides elemeit görögből már fordítja.

Kedvencz tudománya maradt haláláig, mit a napállás napontai megfigyelése alkalmából gyakorolt. Utolsó napjain is mathesisen dolgozott, szerencsésen be is fejezte, kéziratait átadta rokonának, Csegezi Mihály kir. táblalabirónak, azon meghagyással, hogy küldje fel az Akadémiának. Munkái:

Számító Socrates. 1842—1871.

Algebrai gyakorlókönyv. 1853.⁴

Némely algebrai fogalmakról s ezeknek geometriai alkalmazásáról Akad. Érték. 1857—58.

Euklides elemei. XV könyv. Bpest, 1865.

Algebrai gyakorlatok. I. rész. Bpest, 1883. II. rész Bpest, 1884.

Mégis mennyit nyom egy font. Természet. 1872.

Könyvismertetés. Vezérfonal a mértani szabadkézi rajz tanításánál. Irta Schoeder R. Tanáregyleti Közlöny. 1870.

Mint *bölcsész* fonta halántékára a negyedik koszorút. A Logikát, Metefizikát már mint gymnasiumi tanár tanította. A sok élettapasztalat, a sok gondolkodás a bölcelet terére vezette. Bölcsesség nyilatkozott szavaiban, tetteiben. S szellemi bámulatos ereje, alapos s világos előadása a bölcsészet terén is pozitíot biztosított számára.

Mint filozófiai író 1858-ben lépett fel Logika lélektani alapon című munkájával. Az igazi pozitív Philosophia című munkájával fejezte be élte századik évében, melyben széles körű tudással s meggyőző érveléssel bizonyította, hogy minden, a mit érzékeinkkel észrevesszünk, illusio lehet, csak az ész és öntudat létezése bizonyos.

Brassait a tudás nem tette vallástalanná. Mint vallás-bölcselő szintén ragyogtatta lelke szárnyalását. Czikkei az 1861-ben megindult Keresztény Magvetőben s az 1887-ben megindult Unitárius Közlönyben láttak napvilágot.

Minél inkább közeledett élete végéhez, a bölcsészet mindinkább

lefoglalta lelkét. Írásban és életével bebizonyította 1864-iki felolvasása végszavát: hogy a tudás Istenhez vezet. Ahoz, ki őt oly bőkezűen megáldotta.

Bölcsészeti munkái:

Irodalmi pör a filozofia ügyében. Kolozsv. 1861.

Három értekezés. Akadémiai székfoglaló, 1867.

Logikai tanulmányok. Bpest, 1877. Az Akadémia értekezéseiben.

Logika lélektani alapon fejtegetve. II. bővített kiad. Bpest, 1877.

Félreértés. Ker. Magvető 1870.

Fogadatlan prókátor. Ugyanott. 1872

Vallás és tudomány. Ugyanott. 1873.

Teremtés és fejlődés. Ugyanott. 1878.

Renan Ernőnek a francia akadémiában tartott székfoglaló beszédéről. Ugyanott. 1879.

Baj van a táborban. Ugyanott. 1880.

Békekisértmények. Ugyanott. 1881.

A jövő vallása. Ugyanott. 1886.

Szózatok a jövő vallásáról. Ugyanott. 1889.

Buddhizmus. Ugyanott. 1890.

Jézus istenségéről. Ugyanott.

Melyik az igazi tudomány. Ugyanott. 1887 és 1893.

Egy új vallás. Ugyanott. 1893.

Fejlődés és erkölcsstan. Erd. Múzeum 1894.

Az igazi positiv Philosophia. Budapest, 1896. Németül is megírta, halála után dr. Meltzl egy. tanár értesítette örököseit, hogy átnézés végett nála maradt.

V. Brassai a zenebarát, zenejátész, zenészeti író.

A százévet élt nagy tudós lélekvilágát, szívjóságát, fedhetetlen jellemességét, szellemének végig kitartott ifjúságát alig érthetnők meg, ha reá nem mutatnánk, hogy lelkének a zene volt első szerelme, hű maradt hozzá egész életén át, utolsó perczéig.

Mint zenebarátról már életében s különösen végnapjai alkalmából egész legendakör keletkezett. Nem volt elég, hogy elmondták és irták, hogy hangversenyt el nem mulasztott, hogy egy Pattiért, világhírű gordonka, hegedű, zongora művészért Budapest, Bécs, Berlin neki csak csekély fáradság volt, hogy maga körül filharmonikus kört alakítva, a Pesti Napló idei jun. 25-iki számában a következő adomát olvassuk:

„Brassai Sámuel a zenének, dalnak lelkes, szinte rajongó barátja volt. Akárhányszor megtörtént, hogy, ha Budapesten valami nagyobb zenei esemény volt, az öreg ide utazott s másnap visszament. De tett nagyobb kirándulásokat is a zene kedvéért. Nyolczvanötéves

korában egy huzamban utazott Berlinbe csak azért, hogy Pattit hallhassa. A hetvenes években Liszt, Reményi és Bülow együttes hangversenyt adtak Budapesten. Brassai ez időben beteg volt, de azért minden áron ott akart lenni a hangversenyen. Az orvosa azonban nem engedte s mikor az öreg ur nem tágitott, azzal fenyegette, hogy utközben hal meg. Brassai még így sem mondott le az élvezetről s Budapestre utazott. Hogy orvosa ne vegye észre a szökését, reggeli köntösét kitömette szalmával, lefektette a divánra s egy takaróval betakarította. Kitanított inasa, valahányszor az orvos látogatására jött az öreg urnak, rámutatott a szalmával kitömött köntösre, mondván, hogy ura alszik. Mikor a hetven éves Brassai Budapestről egészségesen vissza jött, nevetve mondta az orvosnak, hogy köntösét gyógyította, ő meg zenét hallgatott Budapesten“.

Mint zenejászról adjuk át a szót a Kolozsvárban megjelent interviewnek, mely így hangzik:

„Nemcsak a tudományért, a zenéért is rajongott Brassai. Schopenhauer szerint a zene egy egészen külön transcedentális világ. Ez a világ volt az ő üdülő helye, ez adott lelki lendületet, frissességet, hogy a tudományt szolgálhassa.

„Mert a mi szegény agyvelőnk is kifárad s akkor aztán egy kis Chopin, vagy Mayerbeer rendbe igazítja az összegabalyodott agymolekulákat. A zenének köszönhetem, hogy nem lettem rideg szobatudós, hogy ma is szeretem az embereket, az életet, a környezetemet. Pedig hát gyermekkoromban ezt sem kaptam ingyen. Úgy tanultam meg zongorázni, hogy az asztalomra felrajzoltam a zongora klaviatúráját s a kotta után kikopogtattam a zenedarabot. Persze így nehezen ment a tanulás. Zenét tanultam, zene nélkül. De mikor aztán egy zongora közelébe jutottam, igazi dühvel vettem magamat rá s játszottam rögtön a rég betanult darabokat, Istenem, hogy örültem ilyenkor, hogy hangzott fülemben a zene.

Megkérdeztem Brassait, igaz-e az a sokat emlegetett anekdota, hogy egyszer gyalog ment el Budapestre, csakhogy egy hangversenyt meghallgathasson.

„Si non e vero, e ben trovato“, mert bizony, ha arra került volna a sor. én még azt is megtettem volna, Nagyon szeretem a zenét, ez volt egyetlen mulatságom vigasztalásom“.

Csak is klasszikus darabokat játszott, mindent a fejből. Beethoven, Mendelsohn, Schumann, Mozárt voltak zenepoétái.

Mint zenészeti íróról adjuk át a szót id. Ábrányi Kornélnak, ki a Budapesti Naplóban halála ötletéből többek közt a következőképp ír róla:

»Brassai bácsi mint zenész, igazabban szólva, mint ritka zenebarát, zenerajongó, csodálatos vegyülékű érzékkel birt a zenének úgy régi klasszikus, mint modern irányu s nemzeti áramlata iránt. De a mennyire én ismertem, pedig nagyon sokszor cseréltem vele eszméket, mind a háromnak a lényege felett, azt mondhatom, hogy a mig az elsővel szemben, — s nagyon is méltó alapon — a bálványozásig ment rajongásában, addig a modern romantikus zeneirodalom termékeinek a gyümölcseit csak nagyon szorványosan volt hajlandó megízlelni. A konturnusos zenedráma végtelenül elnyomó preparátumaitól hátborzongva futott; a nemzeti és így a magyar műzenei aspirációkkal szemben pedig igen rezervált s legfőlebb erős szubjektív álláspontra helyezkedett. E tekintetben egyetlen tekintélyt és ideált ismert el: Erkel Ferenczet, a kihez régi, igazi barátság köteléke is fűzte s rajta kívül talán még Székely Imre magyar ábrándjai és idilljei iránt viseltetett méltánylóbb tekintettel.

„Mikor az 50-es évek elején az újabb romantikus irány a nagy stílus zenedráma s a programzenei hatalmas hangfestések árama legelőször kezdett tért foglalva terjeszkedni s hozzánk is behömpölyögni: Brassai bácsi épen nem volt jövőbe látó, hanem keményen belesujtott kritikusi bárdjával a kohó forrongó tömegébe s egy kalap alá gyűrte az illatos virágot a szürkös szírommal. A kik még élnek s vissza tudnak emlékezni arra a kemény tollharczra, a melyet az akkori hazai zanezirikusok közt a Tanhäuser-nyitány első bemutatója (ha jól emlékszem 1855-ben) idézett fel egy filharmoniai hangverseny alkalmával, azok arra is emlékezhethetnek, hogy Brassai bácsi minő konok vezérszerepet játszott akkor az antiwagneristák nagy táborában.

„Szegény Brassai bácsi sajátosságos vegyüléke volt a zenészeti izlés és ösztönnek. Ugyanegy iránytól egyszerre vonzatta, máskor taszította magát, mint két ellenkező pólus. Ilyen volt Chopin és Schumannak akkoriban már szintén erősen törő reformátori szellemével szemben is. A nagy triász: Berlioz, Liszt, Wagner muzsájával örökös hadilábon állott; de a Chopin és a Schumannét már barátságosabb érzülettel tüntette ki; minden legújabb szerzeményeiket megszerezte magának, játszta — már a mint erre képes volt — s magyaráztatta magának. Engemet is sokszor megtisztelt látogatásával, hogy eszmét cseréljen velem a jobban megérthetés kulcsához. Valósággal küzdött magával s nem tudott tisztába jönni, mit érezzen a két új világpoétával szemben.

„Csak nemrég beszélte nekem Hubay Jenő, a ki ép oly nagy

mestere az antik, mint a modern és a nemzeti zeneirodalomnak, hogy mikor legközelebb Kolozsvárt hangversenyzett s az akkor már nagyon gyöngélkedő Brassai bácsit is fölkereste, az hő vágyat érzett őt hallani. Hubay meg is jelent hegedűjével a beteg, százéves patriarka ágyánál, a ki mindegyre csak arra kérte, játszék neki Corelli (a hegedűirodalom megalapítója) műveiből, azután játszott is neki Bach, Händel és Beethoventől, de addig nem volt nyugta az öregnek, a míg Corelli egyik remekével föl nem derítette melancholikus százados arcját.“

Az íróra térve, Brassai zene-kritikái a harminczas évekig mennek fel. Már ekkor az opera és dráma elsőbbsége feletti harczba keményen hozzá szólt. Máig is fülünkbe cseng menydörgős cikkeinek e végszava: drama for ever. Ha minden csatáját nem nyerte is meg, megnyert egyet, mely egy babérlevél bizonyítvány marad arra, hogy igazi magyar tudós volt. Liszt Ferencz hazánk fia, az ő cosmopolitikus agyával, Des Bohemiens et de leur musique en Hongrie czim alatt füzetet adott ki, melyben azt állította, hogy nincs magyar zene csak cigány zene. Brassai volt az első, ki felvette a csatát, 1860-ban Elmefuttatás Liszt Ferencz cigányokról irt könyvére czimű röpirattal felelt, melyben bebizonyította, hogy a cigányok zenéje nemzeti geniusunkból fakad, a cigány csak hangot ad neki. Liszt megadta magát, s Rákócziában, magyar rhapsodiaiban a nemzetet kiengesztelte. — Opera és zenebirálati cikkei nagyrésze Canus és Zsambokréti Gyula név alatt jelentek meg.

VI. *Brassai, mint szerkesztő.*

A nagy tudós és író, mint szerkesztő ezelőtt hatvan évvel jelenik meg, időközönként különböző szakokban, halálával lépett le. Nála nem üzlet, nála ismeretterjesztés s oktatás kedv kielégítése; legtöbbször ingyen oktatás. A hasznosabb politikai lap szerkesztés eszébe sem jutott. Szabadelvű volt és maradt, politizálni csak szóval szeretett.

A Vasárnapi Ujsággal kezdte, 1834. ápr. 6-án, mint czimében mondja, közhasznu ismeretek terjesztésére. Előbb fél, majd egy iven megjelenő hetilapot alapított, mit a forradalom szüntetett meg, 1849 nov. 19-iki számával, Örök érdeme maradt, hogy ő vetette meg alapját a hazai ismeretterjesztő lapoknak.

A mint tanár lett, 1837-ben megindította Kék könyvtár czimű füzeteit, iskolai könyvek kiadására, mit pár tizeden át folytatott.

A kiadott 10—12 füzete országos elterjedést nyert, mindenik több kiadást ért.

Nem sejtve a borus jövőt, 1846-ben Berde Áronnal megindították a Természet barátot. 1846 jul. 5-én indult meg, 1849. jun. 9-én szünt meg. A forradalom véget vetett. A sajtót, mondhatni a deficit egyik részletét 1849 márcz. 8-án fizette.

Hogy Pestre bujdosott, 1851-ben mintegy a Vasárnapi Ujság folytatásaképp megindította a Fiatalság barátját, de csak 6 füzetig vihette.

Ugyane sors érte az 1853-ban megindított Kritikai lapokat, melyből pártolás hiányában csak az első szám jelenhetett meg.

Mint a muzeum igazgatója szerkesztette 1859-73-ban az Erdélyi muzeum egyeslet évkönyveit, miből hat évfolyamot szerkesztett.

Mint egyetemi tanár Meltzl Hugó egyetemi tanár társszerkesztősege mellett kiadták az Összehasonlító irodalom történeti lapokat, s Fontes czimű mellékletét négy éven át 1877—80-ig, mikor aztán csak is dolgozótárs maradt. Mint hátrahagyott iratai mutatják, a négy évi fáradság 941 frtjába került.

Erre 1882-ben megindította a Magyar nyelv ellenőre czimű kritikai folyóiratát, de a közönség most is cserben hagyta.

Végre 1887-ben Boros György tanár Unitárius Közlöny czimű, havonként megjelenő vallásos néplapján mint szerkesztőtársa jelenik meg.

Miket mint író és szerkesztő összeirt, egész kis könyvtár. Brassai szellemi hagyatéka egy irodalmi kincstár, melyet midőn a szakférfiak leltároznak, becslés alá vesznek, akkor fog kiderülni, mi volt nemzetének e csodás elme, a százéves munkás élet. Szellemi hagyatéka még az, mit az Akadémia elnöke egy üdvözlő iratában úgy fejezett ki: sok tudós, író és tanár neki köszöni positióját.

KÖVÁRY LÁSZLÓ.

A legújabb bibliai kritika és az unitarizmus.

II.

Az unitárius írók nézete végeredményében a tübingeni iskola alapelvein nyugszik. Jézus e szerint nem hitt az ő visszatérésében és azt nem is tanította. Mint lennebb látni fogjuk, erre feltűnő bizonyítékokat is tudnak felhozni magukból az evangéliumokból. Azok a bibliai helyek, melyek ezt tanítják nem a Jézus tanításai, hanem egy későbbi kor hitének a kifejezései. A Mester oly nagynek tűnt fel tanítványai és ezek követői előtt, hogy éppen csudálkoznunk lehetne, ha a Jézus életéről szóló elbeszéléshez ilyen hozzátoldás nem került volna, mint került más személyekről szólókhöz is, kik követőiknek lelki életére nagy befolyást gyakoroltak.

Ez álláspont kellő megértésére és elbírálására, különösen pedig érvényességének és meggyőző voltának kimutatására, lássuk röviden e nézetek bizonyítását.

Dr. Martineau, ki a legnagyobb élő tekintély az unitáriusok között mint philosophus, bölcsészeti alaphól indulva ki, messziről hoz döntő okokat, hogy kimutassa a konzervatív irányú bibliai kritika indokolatlan és czélnélküli voltát. A modern kor két legnagyobb felfedezése a *tér* és *idő*, olyan kijelentések, melyek a biblia abszolút tekintélyét nagyban megcsorbitották s ha a bibliai előadás bármiképen ellentétbe jő ezekkel, ezek hatalmának engednie kell. Isteni tekintélylyel nem birhat egy könyv, mely csak azt a szük teret ismeri, melyet a görög felfogás akár legbámulatosabb elméje, Plátó is be tudott járni, vagy a mely a még szükebb körü héber felfogásra szorítkozik. Még kevesebb e könyv imperatív tekintélye az *idő* szempontjából ítélve meg azt. Az a hat ezer esztendő, melyen túl a biblia semmit sem ismer, a mai tudománynak csak kezdetleges lépcső, melyről gyermekek az idő felfogásához kiindulnak, de semmi esetre sem a teremtés kezdete.

Mihelyt eldobja valaki a katolikus egyház és papság pretenzióit, kénytelen ezért a tudományos kritikának is alávetni a bibliát,